

๔๖. ปัญญาในการสำรวมแล้วตั้งไว้ด้วยดี

Concentration Development as Knowledge with Well-Trained Restraint

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

ความสำคัญของบทความ

เมื่อบุคคลมีโอกาที่จะบรรลุความสำเร็จตามจุดมุ่งหมายในการเจริญสมาธิภาวนานั้น ย่อมเป็นผู้มีปัญญาอยู่เป็นสุขอย่างทันทีในปัจจุบัน – **ทฤษฎีธรรมสุขวิหาร ๑** ผู้มีความระลึกได้ด้วยปัญญารอบรู้ – **สติสัมปชัญญะ ๑** ผู้มีปัญญาหยั่งรู้ด้วยญาณ – **ญาณทัตตสนะ ๑** ผู้มีปัญญากำจัดอาสวะ – **อาสวักขยญาณ ๑** ตามลำดับ กล่าวโดยย่อ คือ เป็นผู้มากด้วยความสว่างแห่งปัญญาหยั่งรู้ หมั่นเพียรประกอบกุศลกรรม และร่าเริงเบิกบานใจด้วยปริศนาปราโมทย์ ฉะนั้น ในการเจริญภาวนากรรมฐานนั้น ต้องประกอบด้วยปัญญาใน ๓ ด้าน คือ “**ศีล-สมาธิ-ปัญญา**” นั่นคือ (๑) **เริ่มต้นด้วยปัญญา** ด้วยสติสัมปชัญญะหรือสติปัญญาแห่งญาณ (๒) **ดำเนินด้วยปัญญา** ด้วยศีลแห่งอินทริยสังวร (๓) **นำไปสู่ปัญญา** ด้วยสมาธิแห่งฌาน การปรารถนาตั้งตนโดยชอบด้วยปัญญาในการสำรวมแล้วตั้งไว้ด้วยดีจึงเป็นกิจที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับ “**สมาธิภาวนามยญาณ-สมาธิภาวนามยปัญญา**” เมื่อจิตมีความตั้งมั่นเป็นอารมณ์เดียวที่สนิทไม่หวั่นไหว “**เอกัคคตาแห่งจิต-เอกัคคตาแห่งสมาธิ**” จิตนั้นย่อมบริสุทธิ์ปราศจากนิเวศ เพราะเกิดจากความสงบสุขแห่งจิต คือ (๑) “**กายวิเวก**” คือ อยู่ในที่สงบสัปปายะ (๒) “**จิตตวิเวก**” คือ จิตสงบเบิกบานใจ และ (๓) “**อุปาทิวิเวก**” คือ จิตปราศจากกิเลสภาวะจิตดังกล่าวนี้ ทำให้เกิดปัญญาในการหยั่งรู้ มีปัญญาเห็นธรรมทั้งหลายตามเป็นจริงในขณะที่เป็นจิตตสมาธิ ที่เรียกว่า “**ยถาภูตญาณทัตตสนะ**” นั่นคือ การเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ “**อัญญมัคคังควิภาวนญาณ**” จนบรรลุถึงสัจภาวะแห่งพุทธะด้วยปัญญาที่ถูกต้องโดยชอบ ที่เรียกว่า “**จักขุ-ญาณ-วิชา-ปัญญา-แสงสว่าง**” หรือ “**สัมมาสัมโพธิญาณ**” คือ ปัญญาตรัสรู้เองโดยชอบ เพราะฉะนั้น ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องที่เป็นภาคทฤษฎีนั้น ต้องสอดคล้องกับความสำเร็จอันเป็นภาคปฏิบัติ นั่นคือ ต้องคิดได้ถูกต้องก่อนลงมือปฏิบัติจริง การพิจารณาเห็น “**การทำสมาธิ**” ให้เกิดขึ้นได้ทุกขณะจิตประกอบด้วย “**สติ**” และ “**สัมปชัญญะ**” ซึ่งต้องมีองค์ประกอบ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) **สัมมาวายามะ-สัมมัปปธาน ๔** (๒) **สัมมาสติ-สติปัญฺฐาน ๔** (๓) **สัมมาสมาธิ-ฌาน ๔** อันเป็นฝ่าย “**อธิจิตตสิกขา-สมาธิแห่งไตรสิกขา**” เพราะฉะนั้น การที่ได้คิดก่อนอย่างเข้าใจอย่างถูกต้อง ถึงขั้นตอนการปฏิบัติหรือการเจริญสมาธิภาวนาที่สามารถเกิดผลได้จริง จึงหมายถึง “**ปัญญาแห่งการเจริญสมาธิภาวนา**” ที่เรียกว่า “**สมาธิภาวนามยญาณ-สมาธิภาวนามยปัญญา**” ซึ่งสัมปยุตต์ด้วย (๑) **อินทริยสังวร** (๒) **ปวิเวก-ความสงบกายสงบใจ** (๓) **ไม่ฟุ้งซ่าน** (๔) **ไม่สันโดษระย่อในการทำลายกิเลสทั้งหลาย** และ (๕) **สร้างวิวัฒน์ “ปัญญา” เพื่อปิดกั้นความไม่รู้ “อวิชา-โมหะ**” จนกลายเป็น “**สมาธิในวิปัสสนา**” ที่เรียกว่า “**ญาณทัตตสนะ**” โดยทำหน้าที่เป็นจิตตัววิปัสสนาที่รู้แจ้งเห็นจริงด้วย “**ปัญญาญาณ**” ต่างๆ ตามกำลังของ “**สมาธิ**” และ “**ปัญญา**” นั่นคือ “**วิชา-วิชา ๓ และ วิชา ๘**” ที่ประกอบด้วย “**จรณะ-ศีลสัมปทา อปเณกปฏิบัติปา ๓ สัทธรรม ๗ และ ฌาน ๔**” แห่งพุทธะ.

บทความที่ ๔๖ ประจำปี ๒๕๕๘ – ปัญญาในการสำรวมแล้วตั้งไว้ด้วยดี

การทำกรรมต่างๆ นั้น ย่อมประกอบด้วยอารมณ์ที่ตั้งใจมั่นดำรงด้วย “สติสัมปชัญญะ” ผู้มีสติประกอบด้วยปัญญา “สติมา โทศิ” โดยนัยรวม อันหมายถึง “สติปัญญา” ไม่ใช่เป็น “ผู้มีสติหลง” คือ ความระลึกรู้ไม่ได้ ความตามระลึกรู้ไม่ได้ ความกลับระลึกรู้ไม่ได้ ความไม่มีสติ ความระลึกรู้ไม่ได้ ความทรงจำไม่ได้ ความหลงไหล ความพินเพื่อน “ผู้ไม่มีสัมปชัญญะ” คือ “อสัมปชัญญะ” หมายถึง ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้ตาม ความไม่พร้อม ความไม่แทงตลอด ความไม่รับทราบ ความไม่กำหนดลงทราบ ความไม่ฟังเสียง ความไม่พิจารณา ไม่ทำให้แจ่มแจ้ง ความเป็นผู้ทรมปัญญา ความเป็นผู้เขลา ความหลงทั่ว ความหลงพร้อม ความโง่ โอะฆะคืออวิชา โยคะคืออวิชา อนุสัยคืออวิชา ปริยภูฐานคืออวิชา ลิมคืออวิชา อุกุศลมูลคือโมหะ ดังเช่น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า:-

“โมฆราชา เองจงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ หยั่งเห็น โดยความเป็นของสูญ ถอนอัตตานุทิฏฐิเสีย เธอพึงเป็นผู้ข้ามพ้นมัจจุราชเสียได้ด้วยอาการอย่างนี้ เพราะมัจจุราชย่อมไม่แลเห็นบุคคลผู้หยั่งเห็น โลกอยู่อย่างนี้ ดังนี้”

และ “ผู้ประมาท” คือ “ความประมาท-ปมุตต์” ย่อมเป็นผู้ไม่ตั้งสติในการเจริญเมตตา หมายถึง ความปล่อย ความตามเพิ่ม ความปล่อยจิตไปในกายทุจริตกัฏฐิ ในวจีทุจริตกัฏฐิ ในมโนทุจริตกัฏฐิ ในเบญจกามคุณกัฏฐิ หรือความไม่ทำเนืองๆ ความทำหุคๆ ความประพฤตีย่อหย่อน ความปลงฉันทะ ความทอดธุระ ความไม่ตั้งเสพ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจ ความไม่ประกอบเนืองๆ ในการเจริญธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล ฉะนั้น ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งผู้ประมาท ชื่อว่า “ผู้มีกรรมด่า” ดังเช่น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า:-

“ทุกข์อันไม่น่ายินดี ย่อมครอบงำคนผู้ประมาท โดยความเป็นของน่ายินดี ทุกข์อันไม่น่ารักย่อมครอบงำคนผู้ประมาท โดยความเป็นของน่ารัก ทุกข์ย่อมครอบงำบุคคลผู้ประมาท โดยความเป็นสุข”

ฉะนั้น การมีสติชัดสติแก่กล้า “อุปัฏฐาน” [ความตั้งมั่น] คือ การเข้าไปตั้งสติ “สติอุปัฏฐาน” ย่อมทำให้สติมีมาก “สติปัฏฐานา” แต่สติย่อมบริสุทธีย่อมเกิดจากการเจริญสมาธิที่บรรลุดังขึ้น “จตุตถฌาน” ซึ่งประกอบด้วย “อุเบกขา” คือ ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง กับ “เอกัคคตา” คือ ความมีใจตั้งมั่นจิตแน่วแน่ในอารมณ์ เพราะฉะนั้น การเจริญสมาธิภาวนากรรมฐานนั้น จึงเป็นขั้นตอนการพัฒนาจิตใจให้สงบสุขเพื่อให้เกิดปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สติที่สัมปชัญญะด้วยวิปัสสนา สติที่ตั้งมั่นดีแล้วย่อมเกิดขึ้น ย่อมได้ชื่อว่า “อุปัฏฐาน” แต่อย่างไรก็ตาม การประพฤตปฏิบัติธรรมนั้น ควรมุ่งเน้นไปที่ข้อประพฤตปฏิบัติอันประเสริฐ ที่เรียกว่า “อริยมรรคมีองค์ ๘” โดยสรุปลงที่ “ไตรสิกขา” [ศีล-สมาธิ-ปัญญา] อันพร้อมด้วย “จริยา ๘” ที่ควบคู่กัน ดังนี้

“**อธิปัญญาศึกษา**” หมายถึง ศึกษาคือปัญญาอันยิ่ง อธิปัญญาอันเป็นข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติเพื่อ การฝึกอบรมพัฒนาปัญญาอย่างสูง อนึ่ง ความรู้เข้าใจหลักเหตุผลถูกต้องอย่างสามัญ อันเป็น “**กัมมัสสกตาญาณ**” คือ ความรู้จักว่าทุกคนเป็นเจ้าของแห่งกรรมของตน เป็นปัญญา วิปัสสนา ปัญญาที่กำหนดรู้ความจริงแห่งไตรลักษณ์ เป็นอธิปัญญา แต่โดยนัยอย่างเพลา “**กัมมัสสกตา ปัญญา**” ที่โยงไปให้มองเห็นทุกขที่เนื่องด้วยวิภวัญหรือแม้กระทั่งความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องใน การระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย ซึ่งจะเป็นปัจจัยหนุนให้ก้าวไปในมรรค ก็เป็นอธิปัญญา ดังนี้

(๑) **การประพาศสัมมาทิฏฐิ** ชื่อว่า “**ทัสสนจริยา**” ฉะนั้น ชื่อว่า “**สัมมาทิฏฐิ**” เพราะเห็นชอบ หรือเป็น เหตุเห็นชอบ หรือมีทิฏฐิงามนำสรรเสริญแห่งสัมมาทิฏฐินั้น ได้แก่ “**โยนิโสมนสิการสัมปทา**” ความถึงพร้อมด้วยกระบวนการคิดที่ถูกต้องด้วยอุบายแยกคายอย่างเหตุผลในปัจจัยธรรมทั้งหลาย เข้าใจในธรรมทั้งหลายตามเป็นจริง รู้ปฏิจสุมปบาท รู้ริยสังจ รู้ไตรลักษณ์ มีความรู้แจ้ง รู้ชัด รู้ ยิ่ง ด้วย “**วิชา**” ได้แก่ **วิชา ๓ วิชา ๘** หรือรวมทั้ง **อภิญา ๖** ชื่อว่า “**ทัสสนจริยา**” เพราะ ประพาศด้วยการทำนิพพานให้ประจักษ์

(๒) **การประพาศสัมมาสังกัปปะ** ชื่อว่า “**อภิโรปนจริยา**” ฉะนั้น ชื่อว่า “**สัมมาสังกัปปะ**” เพราะคำริ ชอบ หรือเป็นเหตุคำริชอบหรือคำริดีนำสรรเสริญ ได้แก่ **เนกขัมมะ-ปลึกจากาม อพยาบาท-ไม่ คิดประทุษร้าย อวิหิงสา-ไม่เบียดเบียนผู้อื่น** ชื่อว่า “**อภินิโรปนจริยา**” เพราะประพาศปลุกฝังจิต ไว้ในอารมณ์ฯ ตาม “**กุศลวิตก ๓**” นั้น

“**อธิศีลศึกษา**” หมายถึง ศึกษาคือศีลอันยิ่ง อธิศีลอันเป็นข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกอบรม พัฒนาศีลอย่างสูง อนึ่ง ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ เป็นศีล ปาฏิโมกขสังวรศีล เป็นอธิศีล แต่ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ที่รักษาด้วยความเข้าใจ ให้เป็นเครื่องหนุนนำออกจากวิภวัญ ก็เป็นอธิศีล ดังนี้

(๓) **การประพาศสัมมาวาจา** ชื่อว่า “**ปริคคหจริยา**” ฉะนั้น ชื่อว่า “**สัมมาวาจา**” เพราะเจรจาชอบ หรือ เป็นเหตุเจรจาชอบ หรือเจรจาดีนำสรรเสริญด้วยการเว้นมิจฉาวาจา ชื่อว่า “**ปริคคหจริยา**” เพราะ ประพาศขีตวจีสังวร ๔ อย่างของสัมมาวาจานั้น ได้แก่ งดเว้นและประพาศตรงข้ามกับ **มุสาวาท-พูดโกหก ปิสุมวาจา-พูดต่อเสียด ผรุสวาจา-พูดหยาบ และ สัมผัสปลาทปะ-พูดเพื่อเจ้า**

(๔) **การประพาศสัมมากัมมันตะ** ชื่อว่า “**สมุฏฐานจริยา**” ฉะนั้น ชื่อว่า “**สัมมากัมมันตะ**” เพราะทำ ชอบ หรือเป็นเหตุทำชอบหรือการงานดีนำสรรเสริญ การงานชอบด้วยการเว้นจากมิจฉากัมมันตะ ชื่อว่า “**สมุฏฐานจริยา**” เพราะประพาศตั้งอยู่ในกายสังวร ๓ อย่าง ได้แก่ งดเว้นและประพาศตรง ข้ามกับ **ปาณาติบาต-ฆ่าสัตว์ อทินนาทาน-ลักขโมย และ กามสุมิฉาจาร-ทำผิดในกาม**

(๕) **การประพาศสัมมาอาชีวะ** ชื่อว่า “**โวทานจริยา**” ฉะนั้น ชื่อว่า “**สัมมาอาชีวะ**” เพราะเลี้ยงชีพชอบ หรือเป็นเหตุเลี้ยงชีพชอบ หรือมีอาชีพดีนำสรรเสริญด้วยการเว้นมิจฉาอาชีวะ ชื่อว่า “**โวทาน จริยา**” เพราะประพาศผองแผ้ว หรือ ชื่อว่า “**ปริสุทธจริยา**” เพราะประพาศบริสุทธิ์

“อธิจิตตสิกขา” หมายถึง สิกขาคือจิตอันยัง อธิจิตอันเป็นข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกอบรมพัฒนาจิตใจให้มีสมาธิเป็นต้นอย่างสูง อนึ่ง กุศลจิตทั้งหลายจนถึง “สมาบัติ ๘” เป็นจิต “ฌานสมาบัติ” ที่เป็นบาทแห่งวิปัสสนา เป็นอธิจิต แต่ “สมาบัติ ๘” นั้น ถ้าปฏิบัติด้วยความเข้าใจมุ่งให้เป็นเครื่องหนุนนำออกจากวัฏฏะ ก็เป็นอธิจิต ดังนี้

- (๖) การประพฤตีสัมมาวายามะ ชื่อว่า “ปักษะจริยา” ฉะนั้น ชื่อว่า “สัมมาวายามะ” เพราะพยายามชอบ หรือเป็นเหตุพยายามชอบ หรือพยายามดีนาสรรเสริญ ด้วยการเจริญ “สัมมัปปธาน ๔” ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่ ได้แก่ *สังวรปธาน*–เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น ๑ *ปหานปธาน*–เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ *ภาวนापธาน*–เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น ๑ *อนุรักษนาปธาน*–เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไปบุลย์ ๑ ชื่อว่า “ปักษะจริยา” เพราะประพฤติประคองใจ
- (๗) การประพฤตีสัมมาสติ ชื่อว่า “อุปัฏฐานจริยา” ฉะนั้น ชื่อว่า “สัมมาสติ” เพราะระลึกรู้ชอบ หรือเป็นเหตุระลึกรู้ชอบ หรือระลึกรู้ดีนาสรรเสริญ ด้วยการเจริญ “สติปัฏฐาน ๔” หมายถึง ที่ตั้งแห่งสติ ได้แก่ *กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน*–กำหนดสติตามพิจารณาภายในกายถึงลักษณะความไม่ใช่ตัวตน ๑ *เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน*–กำหนดสติตามพิจารณาเวทนาในเวทนาถึงลักษณะความไม่ใช่ตัวตน ๑ *จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน*–กำหนดสติตามพิจารณาจิตในจิตถึงลักษณะความไม่ใช่ตัวตน ๑ *ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน*–กำหนดสติตามพิจารณาธรรมในธรรมถึงลักษณะความไม่ใช่ตัวตน ๑ ชื่อว่า “อุปัฏฐานจริยา” เพราะประพฤติตั้งมั่น
- (๘) การประพฤตีสัมมาสมาธิ ชื่อว่า “อวิกเขปจริยา” ฉะนั้น ชื่อว่า “สัมมาสมาธิ” เพราะตั้งใจชอบ หรือเป็นเหตุตั้งใจชอบ หรือตั้งใจดีนาสรรเสริญ ด้วยการเจริญ “ฌาน ๔–รูปฌาน ๔” ได้แก่ (๑) “ปฐมฌาน” มีองค์ฌาน ๕ ได้แก่ “วิตก–วิจารณ์–ปีติ–สุข–เอกัคคตา” (๒) “ทุติยฌาน” มีองค์ฌาน ๓ ได้แก่ “ปีติ–สุข–เอกัคคตา” (๓) “ตติยฌาน” มีองค์ฌาน ๒ ได้แก่ “สุข–เอกัคคตา” (๔) “จตุตถฌาน” มีองค์ฌาน ๒ ได้แก่ “อุเบกขา–เอกัคคตา” ชื่อว่า “อวิกเขปจริยา” เพราะประพฤติไม่ฟุ้งซ่าน

เพราะฉะนั้น ในข้อ “อธิจิตตสิกขา” จึงเป็นสำคัญยิ่งที่เกี่ยวข้อโดยตรงในธรรม “สมาธิภาวนากรรมฐาน” หมายถึง “สัมมาวายามะ–สัมมาสติ–สัมมาสมาธิ” ซึ่งเป็นธรรมทั้งหลายที่ต้องสัมปยุตต์กัน เป็นอย่างเดียวกันที่ทำให้เกิดปัญญาสำรวมระวังตั้งไว้ดีที่เห็นลักษณะที่แท้จริงของ “สภาวะแห่งสมาธิ–เอกัคคตา” ที่เรียกว่า “สมาธิภาวนามยญาณ–สมาธิภาวนามยปัญญา” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

สมาธิภาวนามยญาณนิเทศ

(พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๑ - หน้าที่ 615-617 FILE 68)

[๘๒] “ปัญญาในการสำรวจแล้วตั้งไว้ด้วยดี” เป็น สมาธิภาวนามยญาณ อย่างไร

“สมาธิ ๑” คือ *เอกัคคตาจิต*—มีอารมณ์เลิศ คือ สูงสุดอย่างหนึ่ง ไม่มีความฟุ้งซ่านแห่งอารมณ์ต่างๆ ที่มีจิตมีอารมณ์หนึ่งนั้น หรือจิตในสภาวะประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ คือ “*วิตก วิจารณ์ ปิตี สุข เอกัคคตาแห่งจิต—เอกัคคตาแห่งสมาธิ*” ซึ่งเกิดแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว ในวิภังค

“สมาธิ ๒” คือ *โลกียสมาธิ*—สมาธิประกอบแล้วในโลกโดยความเป็นสมาธิเนื่องอยู่ในวิภังคนั้นหรือแตกสลายไป ๑ *โลกุตระสมาธิ*—สมาธิที่ข้ามไปจากโลกโดยความเป็นสมาธิไม่เนื่องอยู่ในโลก ๑

“สมาธิ ๓” คือ “*ฉาน ๓*” สมาธิมีวิตกและวิจารณ์ ๑ สมาธิไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ ๑ สมาธิไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ ๑

“สมาธิ ๔” คือ “*ปรีนิพพานในปัจจุบัน*” สมาธิมีส่วนเสื่อม—*หानภากิยสังขยา* คือ สังขยาฝ่ายเสื่อม ๑ สมาธิเป็นส่วนตั้งอยู่—*ฐิติภากิยสังขยา* คือ สังขยาฝ่ายดำรงอยู่ ๑ สมาธิเป็นส่วนวิเศษ—*วิเสสภากิยสังขยา* คือ สังขยาฝ่ายวิเศษที่ปฏิเวธในอริยมรรค ๑ สมาธิเป็นส่วนชำระแรกกิเลส—*นิพเพชภากิยสังขยา* คือ สังขยาฝ่ายชำระแรกกิเลส ๑

“สมาธิ ๕” คือ *สมาธิมีปิตีแผ่ไป ๑ สมาธิมีสุขแผ่ไป ๑ สมาธิมีจิตแผ่ไป ๑ สมาธิมีแสงสว่างแผ่ไป ๑ สมาธิมีการพิจารณาเป็นนิมิต ๑*

“สมาธิ ๖” คือ “*อนุสติ ๖*” สมาธิมีเอกัคคตาจิตมิได้ฟุ้งซ่านด้วยสามารถ *พุทธานุสติ ๑ ธรรมานุสติ ๑ สังฆานุสติ ๑ สีลานุสติ ๑ จาคานุสติ ๑ เทวตานุสติ ๑*

“สมาธิ ๗” คือ “*วสี ๗*” ความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ—*สมาธิกุสลตา* ๑ เป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาธิ—*สมาธิสูสสมาปตติกุสลตา* ๑ ความเป็นผู้ฉลาดในการตั้งสมาธิ—*สมาธิสูสฐิติกุสลตา* ๑ ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากสมาธิ—*สมาธิสูสวุฏฐานกุสลตา* ๑ ความเป็นผู้ฉลาดในความงามแห่งสมาธิ—*สมาธิสูสกุสลตา* ๑ ความเป็นผู้ฉลาดในโคจรแห่งสมาธิ—*สมาธิสูสโคจรกุสลตา* ๑ ความเป็นผู้ฉลาดในการน้อมไปแห่งสมาธิ—*สมาธิสูสอภิเนืหารกุสลตา* ๑

“สมาธิ ๘” คือ “*กสิณ ๘*” สมาธิมีเอกัคคตาจิตมิได้ฟุ้งซ่านด้วยสามารถ *ปฐวีกสิณ ๑ อาโปกสิณ ๑ เตโชกสิณ ๑ วาโยกสิณ ๑ นีลกสิณ ๒ ปิตตกสิณ ๑ โลหิตกสิณ ๑ โอทาทกสิณ ๑*

“สมาธิ ๙” คือ “*สมาบัติ ๘*” ได้แก่ (๑) “*รูปฌาน ๔*” คือ *รูปาวจรสมาธิส่วนเลว ๑ ส่วนปานกลาง ๑ ส่วนประณีต ๑* [ธรรม คือ จิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ของบุคคลผู้เกิดในพรหมโลก หรือของท่านผู้มีพรหมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน อันท่องเที่ยว คือ นับเนื่องในโอกาสนี้ ข้างล่างตั้งแต่พรหมโลกขึ้นไปจนถึงเทวตาค้นออกนิภังคะ ข้างบนเป็นที่สุด นี้ชื่อว่า *รูปาวจรภูมิ* หรือ *รูปพรหม ๑๖ ชั้น* ได้แก่ พรหมปาริสาชชะ ๑ พรหมปุโรหิต ๑ มหาพรหม ๑ ปริตตภา ๑ อัปมาณภา ๑ อาภัสสรา ๑ ปริตตสุภา ๑ อัปมาณสุภา ๑ สุกกิงหา ๑ อสังขยีสัตว์ ๑ เวหंपผลา ๑ อวิหา ๑ อตปปา ๑ สุตัสสา ๑ สุตัสสี ๑ ออกนิภังคะ ๑] กับ (๒) “*อรุปฌาน ๔*” คือ *อรุปาวจรส่วนเลว ๑ ส่วนปานกลาง ๑ ส่วนประณีต ๑* [ธรรม คือ

จิตละเจตสิกของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ของบุคคลผู้เกิดในพรหมโลก หรือของท่าน ผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ เป็นสุขในปัจจุบัน อันนับเนื่องในโอกาสนี้ ข้างล่างตั้งแต่เทวดาผู้เข้าถึงชั้น อากาศานัญญาตนภพ วิทยุญาณัญญาตนภพ อากัญญาณัญญาตนภพ ตลอดขึ้นไปจนถึงเทวดาผู้เข้าถึงชั้น เนวสัญญานาสัญญาตนภพ ข้างบนเป็นที่สุด นี้ชื่อว่า อรูปาวจรภูมิ] และ “สมาธิ ๑” ได้แก่ สุธมฺมตสมาธิ-อริยมรรคสมาธิ คือ สำเร็จ โดยความเป็นของสุญในสังขารทั้งหลายที่ไม่มีตัวตน ๑ อนิมิตตสมาธิ-อริยมรรคสมาธิ คือ สำเร็จ โดยสมาธิที่เว้นจากนิमितที่เที่ยง ๑ อัปฺปนิหิตสมาธิ-อริยมรรคสมาธิ คือ สำเร็จ โดยสมาธิที่เว้นจากความ ตั้งใจปรารถนา ๑

“สมาธิ ๑๐” คือ “อสุภะ ๑๐” สมาธิมีเอกกตจิตมิได้ฟังชานด้วยสามารถ อุทฺธมาตกสัญญา-ความสำคัญ ชากศพที่ขึ้นอีก ๑ วินิลกสัญญา-ความสำคัญชากศพที่มีสี่เขี้ยวคล้าละด้วยสี่ต่างๆ ๑ วิปฺพพกสัญญา- ความสำคัญชากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่ที่แตกปรือออก ๑ วิภิตกสัญญา-ความสำคัญชากศพที่ ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน ๑ วิกขยิตกสัญญา-ความสำคัญชากศพที่ถูกสัตว์ เช่น แร้ง กา สุนัข จิกทิ้งกัด กินแล้ว ๑ วิกขิตตกสัญญา-ความสำคัญชากศพที่กระจายกระจาย มือเท้าศีรษะหลุดออกไปข้างๆ ๑ หตวิก ขายิตกสัญญา-ความสำคัญชากศพที่ถูกสับฟันนั้นเป็นท่อนๆ กระจายออกไป ๑ โลหิตกสัญญา- ความสำคัญชากศพที่มีโลหิตไหลอาบเรียราดอยู่ ๑ ปุพฺพกสัญญา-ความสำคัญชากศพที่มีหนอนคลากลั เต็มไปหมด ๑ อัญญิกสัญญา-ความสำคัญชากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน ๑ สมาธิเหล่านี้รวมเป็น ๕๕

[๕๑] อีกอย่างหนึ่ง สภาพใน “ความเป็นสมาธิแห่งสมาธิ” มี ๒๕ ประการ ดังนี้

สมาธิเพราะอรรถว่า อันสัทธินทรีย์เป็นต้นกำหนดถือเอา ๑

สมาธิเพราะอรรถว่า อินทรีย์เป็นบริวารแห่งกันและกัน ๑

สมาธิเพราะอรรถว่า สัทธินทรีย์เป็นต้นบริบูรณ์ ๑

สมาธิเพราะอรรถว่า มีอารมณ์เป็นอันเดียว ๑

สมาธิเพราะอรรถว่า ไม่ฟังชาน ๑

สมาธิเพราะอรรถว่า ไม่แสไป ๑

สมาธิเพราะอรรถว่า ไม่ขุ่นมัว ๑

สมาธิเพราะอรรถว่า ไม่หวั่นไหว ๑

สมาธิเพราะอรรถว่า หลุดพ้นจากกิเลส ๑

สมาธิเพราะอรรถว่า ความที่จิตตั้งอยู่ด้วยสามารถความตั้งมั่นในความเป็นจิตมีอารมณ์เดียว ๑

สมาธิเพราะอรรถว่า แสวงหาความสงบ ๑

สมาธิเพราะอรรถว่า ไม่แสวงหาธรรมอันเป็นข้าศึกแก่ความสงบ ๑

สมาธิเพราะอรรถว่า แสวงหาความสงบแล้ว ๑

สมาธิเพราะอรรถว่า ไม่แสวงหาธรรมอันเป็นข้าศึกแก่ความสงบแล้ว ๑

สมาธิเพราะอรรถว่า ยึดมั่นความสงบ ๑
 สมาธิเพราะอรรถว่า ไม่ยึดมั่นธรรมอันเป็นข้าศึกแก่ความสงบ ๑
 สมาธิเพราะอรรถว่า ยึดมั่นความสงบแล้ว ๑
 สมาธิเพราะอรรถว่า ไม่ยึดมั่นธรรมอัน เป็นข้าศึกแก่ความสงบแล้ว ๑
 สมาธิเพราะอรรถว่า ปฏิบัติสงบ ๑
 สมาธิเพราะอรรถว่า ไม่ปฏิบัติสงบ ๑
 สมาธิเพราะอรรถว่า ปฏิบัติสงบแล้ว ๑
 สมาธิเพราะอรรถว่า ไม่ปฏิบัติไม่สงบแล้ว ๑
 สมาธิเพราะอรรถว่า เฟ่งความสงบ ๑
 สมาธิเพราะอรรถว่า เฝ้าธรรมอันเป็นข้าศึกแก่ความสงบ ๑
 สมาธิเพราะอรรถว่า เฟ่งความสงบแล้ว ๑
 สมาธิเพราะอรรถว่า เฝ้าธรรมอันเป็นข้าศึกแก่ความสงบแล้ว ๑
 สมาธิเพราะอรรถว่า เป็นธรรมสงบเป็นสภาพเกื้อกูลและนำสุขมาให้ ๑
 สภาพในความเป็นสมาธิเหล่านี้รวมเป็น ๒๕

ชื่อว่า “ญาณ” เพราะอรรถรู้ว่าธรรมนั้น ชื่อว่า “ปัญญา” เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ปัญญาในการสำรวมแล้วตั้งไว้ดี” เป็น “สมาธิภาวนามยญาณ”

จบ สมาธิภาวนามยญาณนิทเทศ -----

อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงตามภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ นั้น “สมาธิ” คือ ความตั้งมั่นแห่งจิตที่มั่นคง มุ่งมั่นในอารมณ์แห่งกิจอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ ไม่ว่าจะ เป็นระยะเวลาที่สั้นหรือยาวก็ตาม จนกระทั่ง ได้ทำกิจอย่างนั้นให้บรรลุความสำเร็จตามจุดมุ่งหมายสมบูรณ์ ซึ่งต้ององค์ประกอบด้วย ๓ ประการ ดังนี้

(๑) ความเพียรชอบ “สัมมัปปธาน ๔” แห่งสัมมาวายามะ หมายถึง ความเพียรชอบ ได้แก่ (๑) “สังวรปธาน” เพียรระวัง คือ เพียรระวังบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น (๒) “ปหานปธาน” เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) “ภาวนापธาน” เพียรเจริญ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่มียังไม่เกิด ให้เกิดให้มีขึ้น และ (๔) “อนุรักษนาปธาน” เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม และบำเพ็ญให้เจริญยิ่งขึ้นไปจน ไพบูลย์

(๒) ความมีสติชัด “สติปัฏฐาน ๔” แห่งสัมมาสติ ได้แก่ (๑) “กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน” การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย การมีสติกำกับรู้เท่าทันกายและเรื่องทางกาย (๒) “เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน” การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา การมีสติกำกับรู้เท่าทันเวทนา (๓) “จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน” การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต การมีสติกำกับรู้เท่าทันจิตหรือสภาพและอาการของจิต และ (๔) “ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน” การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม การมีสติกำกับรู้เท่าทันธรรม

จนรวมทั้ง “สัมปชัญญะ ๔” หมายถึง “ความรู้ตัว-ความรู้ตัวทั่วพร้อม-ความรู้ชัด-ความรู้ทั่วชัด-ความตระหนัก” ได้แก่ (๑) “สาดถกสัมปชัญญะ” คือ รู้ชัดว่ามีประโยชน์ ตระหนักในจุดหมาย (๒) “สัปปายสัมปชัญญะ” รู้ชัดว่าเป็นสัปปายะ ตระหนักในความเหมาะสมเกื้อกูล (๓) “โคจรสัมปชัญญะ” คือ รู้ชัดว่าเป็นโคจร ตระหนักในแดนกิจการของตน และ (๔) “อัสสมโหมสัมปชัญญะ” คือ รู้ชัดว่าไม่หลงไหลพัวพันเพื่อน ตระหนักในตัวเนื้อหาสภาวะ ไม่หลงไหลพัวพันเพื่อน

(๓) ความมีจิตเป็นสมาธิด้วย “ฌาน ๔-รูปฌาน ๔” (ฌานสมาบัติ) แห่งสัมมาสมาธิ หมายถึง การเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็น “อัปปนาสมาธิ” หรือ ภาวะจิตสงบประณีตซึ่งมีสมาธิเป็นองค์ธรรมหลัก ฉะนั้น ฌานในแต่ละชั้นจึงมีองค์ธรรมทั้งหลายที่เรียกว่า “องค์ฌาน-ฌานังคะ” ที่ประกอบกันเข้าเป็นฌานชั้นหนึ่งๆ ได้แก่ (๑) “ปฐมฌาน” มีองค์ ๕ “วิตก-วิจารณ์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา” (๒) “ทุติยฌาน” มีองค์ ๓ “ปีติ-สุข-เอกัคคตา” (๓) “ตติยฌาน” มีองค์ ๒ “สุข-เอกัคคตา” และ (๔) “จตุตถฌาน” มีองค์ ๒ “อุเบกขา-เอกัคคตา”

ฉะนั้น ผู้ที่มีจิตเป็นสมาธิที่พัฒนาจนถึง “จตุตถฌาน” คือ สหระคด้วยองค์ฌาน “อุเบกขา-เอกัคคตา” จะเป็นจิตที่สะอาดหมดจดจาก “นิวรณ์” นั่นคือ “กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมিতะ-อุทธัจจกุกกุจจะ-วิจิกิจฉา-อวิชา-อโรติ-อกุศลธรรม” ที่เรียกว่า “หมดจด-สะอาด-บริสุทธิ์-ส่องใส-เบิกบาน-ไม่มีมลทิน-ปราศจากอุปกิเลส-อ่อน-ควรแก่งาน-มั่นคง-ไม่หวั่นไหว” ในฌานชั้นที่ ๔ นี้ เป็นจิตที่ดำรงอยู่ในภูมิแห่งอนาคามี คือ พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุนาคามีผล มี ๕ ประเภท หมายถึง ท่านผู้บรรลุนาคามีผลแล้ว ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก ได้แก่

- (๑) “อันตรปรินิพพายี” ผู้ปรินิพพานโดยกิเลสปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ถึงกึ่ง
- (๒) “อุปหัจจปรินิพพายี” ผู้ปรินิพพานเมื่อจวนจะถึงสิ้นอายุ
- (๓) “อสังขารปรินิพพายี” ผู้ปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรนัก
- (๔) “สสังขารปรินิพพายี” ผู้ปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก
- (๕) “อุทฺธังโสตอกนิฏฐคามี” ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิฏฐภาพแล้วจึงปรินิพพาน

ในระดับภูมิแห่งจิตนี้ คือ “โลกุตตรจิต” ซึ่งจะบรรลุดังขั้นสูงสุด คือ “อรหัตตจิต” ได้แก่

- (๑) “อรหัตตมรรค” ทางปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรค คือ ความเป็นพระอรหันต์ ญาณคือความรู้เป็นเหตุละ “สังโยชน์” ได้ทั้ง ๑๐
- (๒) “อรหัตตผล” ผลคือการสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ผลคือความเป็นพระอรหันต์ ผลที่ได้รับจากการละสังโยชน์ทั้งหมดอันสืบเนื่องมาจากอรหัตตมรรค ทำให้เป็นพระอรหันต์
- (๓) “อรหัตตวิโมกข์” ความพ้นจากกิเลสด้วยอรหัต หรือเพราะสำเร็จอรหัต คือ หลุดพ้นขั้นละกิเลสได้สิ้นเชิงและเด็ดขาดสำเร็จเป็นพระอรหันต์

แต่ถ้าจำแนกประเภทของพระอรหันต์มี ๓ กลุ่ม ซึ่งหมายถึง ผู้บรรลุหรือตัดผลแล้ว ท่านผู้สมควรรับทักษิณา และการเคารพบูชาอย่างแท้จริง ดังนี้

“พระอรหันต์ ๒” ได้แก่ (๑) พระสุกขวิปัสสกา คือ ท่านผู้มีได้ฌาน สำเร็จหรือตัดด้วยเจริญแต่วิปัสสนา ล้วนๆ กับ (๒) พระสมถยานิก คือ ท่านผู้เจริญสมถะจนได้ฌานสมาบัติแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาต่อจน ได้สำเร็จอรหันต์

“พระอรหันต์ ๔” ได้แก่ (๑) พระสุกขวิปัสสกา-ผู้ได้ด้วยวิปัสสนาล้วนๆ (๒) พระเตวิชชะ-ผู้ได้วิชา ๓ (๓) พระภพภิญโญ-ผู้ได้อภิญญา ๖ (๔) พระปฏิสัมภิตที่ปัตตะ-ผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ๔

“พระอรหันต์ ๕” ได้แก่ (๑) พระปัญญาวิมุต-ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา (๒) พระอุกโตภาควิมุต-ผู้หลุดพ้น ด้วยเจโตวิมุตติด้วยสมาบัติ ๘ และ ปัญญาวิมุตติ (๓) พระเตวิชชะ-ผู้ได้วิชา ๓ (๔) พระภพ ภิญโญ-ผู้ได้อภิญญา ๖ (๕) พระปฏิสัมภิตที่ปัตตะ-ผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ๔

ข้อที่พึงต้องเข้าใจให้ถูกต้องเป็นอย่างยิ่ง คือ “สมาธิ” ที่เป็นเครื่องมืออันเป็นธรรมชำระจิตให้เบิกบานและ ผ่องแผ้วบริสุทธิ์ในเบื้องต้น นั่นคือ “ปราศจากนิวรณ์” ที่ประกอบด้วยการเจริญ “โยนิโสมนสิการ” คือ การ ใช้เหตุผลอย่างถูกวิธีที่มีปัญญาเห็นความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย “ปัจจัยธรรม” ตามหลักปฏิจจสมุปบาทที่ เกิดขึ้นใน “วิปัสสนาภูมิ” เป็นสำคัญ รวมทั้งใน “ปัญญาสามัญแห่งโลกียะ” ฉะนั้น “สมาธิ” ที่สหระคด้วย “อุเบกขา” อันเป็นจิตที่บริสุทธิ์จากอกุศลธรรมทั้งปวงนั้น ย่อมทำให้ “สติ” ที่คมชัดด้วย “อุปฏฐาน” และ “สัมปชัญญะ” ที่แก่กล้าด้วย “อิโมกข์” ทำให้เกิด “ญาณ” ที่เป็นปัญญาคมชัด ประกอบด้วยแสงสว่างแห่ง ปัญญาหยั่งรู้ “อาโลโก-โสภาส” ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิด “อัญญมคคังควิภาวนญาณ” หมายถึง ปัญญาหยั่งรู้ที่ ทำให้มรรคทั้ง ๘ ประการ คือ “อริยมรรคมีองค์ ๘” กลายเป็น “ญาณในวิปัสสนา” ที่ครอบงำทั้งใน “เจโต วิมุตติ” กับ “ปัญญาวิมุตติ” เพราะฉะนั้น คำว่า “สมาธิ-เอกกคตาแห่งจิต-จิตตสมาธิ-ฌานจิตต์” หมายถึง “ปัญญาในการสำรวมแล้วตั้งไว้ด้วยดี-สมาธิภาวนามยญาณ-สมาธิภาวนามยปัญญา” [สมาธิในวิปัสสนา- จิตตวิปัสสนา อันทำให้เกิดเป็นการเห็นแจ้งตามเป็นจริงด้วยญาณแห่งปัญญาหยั่งรู้ คือ “ญาณทัสสนะ- ยถาภูตญาณทัสสนะ”] ตามนัยแห่งอรรถะนี้ คือ “สติสังวร-อินทริยสังวร” ที่คอยป้องกันไม่ให้อกุศลธรรม ทั้งหลายครอบงำจิตใจ ซึ่งหมายถึง “อินทริย์ ๖” ได้แก่ “ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจ” ที่จิตต้องคล้อยตามด้วย เจตนา “สัตตเจตนา ๖” ฉะนั้น “สมาธิ-ฌาน” กับ “ญาณ-วิปัสสนา” จึงเป็นธรรมที่คู่กัน เป็นธรรมอันเดียวกัน ที่เรียกว่า (๑) “สมถพละ-เจโตวิมุตติ” ที่เรียกว่า “ฌานวิโมกข์” โดยพิจารณาถึงรายละเอียดตามลำดับขั้นการ ปฏิบัติจำนวน ๑๕ ขั้น ดังนี้

“ฉานวิโมกข์ ๑๕”

- (๑) เนกขัมมะ เกิด เผากามฉันทะ เพราะเหตุนี้จึงเป็นฉาน
- (๒) เนกขัมมะ เกิด พันไป-เผาพันไป เพราะเหตุนี้จึงเป็น ฉานวิโมกข์
- (๓) ธรรม เกิด ย่อมเผา ฉายีบุคคลย่อมรู้จักเลสที่เกิดและถูกเผา เพราะเหตุนี้จึงเป็น ฉานวิโมกข์
- (๔) ความไม่พยายาบท เกิด เผาความพยายาบท เพราะเหตุนี้จึงเป็นฉาน
- (๕) ความไม่พยายาบท เกิด พันไป-เผาพันไป เพราะเหตุนี้จึงเป็น ฉานวิโมกข์
- (๖) อาโลกสัญญา เกิด เผาฉินมิทระ เพราะเหตุนี้จึงเป็นฉาน [จิตสว่างไสวตลอดแม้วันหรือคืน]
- (๗) ความไม่ฟุ้งซ่าน เกิด เผาอุทธัจจะ เพราะเหตุนี้จึงเป็นฉาน
- (๘) การกำหนดธรรม เกิด เผาวิจิกิจฉา เพราะเหตุนี้จึงเป็นฉาน
- (๙) ญาณ เกิด เผาวิชา เพราะเหตุนี้จึงเป็นฉาน
- (๑๐) ความปรามิทธิ เกิด เผอรติ [ความ ไม่ยินดีด้วยริษยา] เพราะเหตุนี้จึงเป็นฉาน
- (๑๑) ปฐมฉาน เกิด เผานิ वर्ณ เพราะเหตุนี้จึงเป็นฉาน
- (๑๒) ทุตติยฉาน เกิด เผานิ वर्ณ เพราะเหตุนี้จึงเป็นฉาน
- (๑๓) ตติยฉาน เกิด เผานิ वर्ณ เพราะเหตุนี้จึงเป็นฉาน
- (๑๔) จตุตถฉาน เกิด เผานิ वर्ณ เพราะเหตุนี้จึงเป็นฉาน
- (๑๕) โสดาปัตติมรรค เกิด เผากิเลส เพราะเหตุนี้จึงเป็นฉาน
- (๑๖) สกทคามิมรรค เกิด เผากิเลส เพราะเหตุนี้จึงเป็นฉาน
- (๑๗) อนาคามิมรรค เกิด เผากิเลส เพราะเหตุนี้จึงเป็นฉาน
- (๑๘) อรหัตตมรรค เกิด เผากิเลสทั้งปวง เพราะเหตุนี้จึงเป็นฉาน
- (๑๙) ฉาน เกิด พันไป-เผาพันไป เพราะเหตุนี้จึงเป็น ฉานวิโมกข์

กับ (๒) “วิปัสสนาผละ-ปัญญาวิมุตติ” ที่เรียกว่า “ญาณวิโมกข์” ๑๐ ประการ ซึ่งเป็น “ยถาภูตญาณแห่งมหาวิปัสสนา ๑๘” ต่อไปนี้

- (๑) “อนิจจานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
- (๒) “ทุกขานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความทุกข์
- (๓) “อนัตตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่ใช่ตัวตน
- (๔) “นิพพิทานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย
- (๕) “วิราคานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนัด
- (๖) “นิโรธานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความดับ
- (๗) “ปฏินิสัคคานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความสละคืน
- (๘) “อนิมิตตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมาย

(๙) “อัปป์ณิหิตานุปัสสนา” คือ การเห็นธรรมไม่มีที่ตั้ง

(๑๐) “สุญญตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเป็นความว่างเปล่า

อย่างไรก็ตาม ให้พิจารณาเปรียบเทียบกับ “มหาวิปัสสนา ๑๘” ทั้งหมด คือ พิจารณาขั้นตอนการชำระจิตเพื่อดับกิเลสอุปาทิ คือ “อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์” ซึ่งตรงกับ “วิปัสสนาญาณ ๘” หรือที่เรียกว่า “ภูฏานคามินีปฏิบัติทา-กระบวนการทูปขันธ ๕” คือ ข้อประพฤติปฏิบัติเพื่อหลีกเลี่ยงหนีออกจากสังขารทั้งหลาย เพื่อให้ถึง “อริยมรรค” นั่นคือ “มรรค ๘-มัคคญาณ” ที่สหระคตกับ “อริยมรรคมีองค์ ๘” ดังนี้

“มหาวิปัสสนา ๑๘”

(๑) “อนิจจานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง

(๒) “ทุกขานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความทุกข์

(๓) “อนัตตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่ใช่ตัวตน

(๔) “นิพพิทานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย

(๕) “วิราคานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนด

(๖) “นิโรธานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความดับ

(๗) “ปฏินิสัสถคานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความสะละคืน

(๘) “ขยานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความสิ้นไป

(๙) “วยานุปัสสนา” คือ การเห็นความเสื่อมไป

(๑๐) “วิปริณามานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความแปรปรวน

(๑๑) “อนิมิตตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมาย

(๑๒) “อัปป์ณิหิตานุปัสสนา” คือ การเห็นธรรมไม่มีที่ตั้ง

(๑๓) “สุญญตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเป็นความว่างเปล่า

(๑๔) “อริปัญญาธรรมวิปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง

(๑๕) “ยถาภูตญาณทัสนะ” คือ ความรู้ความเห็นตามความเป็นจริง

(๑๖) “อาทินวานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นโทษ

(๑๗) “ปฏิสังขานุปัสสนา” คือ การพิจารณาหาทาง

(๑๘) “วิวัฏฏหานุปัสสนา” คือ การพิจารณาการเห็นอุปายที่จะหลีกเลี่ยง

“วิปัสสนาญาณ ๘” (ข้อ ๔-๑๒ ในญาณ ๑๖)

- (๑) “อุท্থัพพยานุปัสสนาญาณ” คือ ญาณตามเห็นความเกิดและความดับแห่งนามรูป
- (๒) “ภังคานุปัสสนาญาณ” คือ ญาณตามเห็นจำเพาะความดับเด่นขึ้นมา
- (๓) “ภยตูปัฏฐฐานญาณ” คือ ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
- (๔) “อาทีนวานุปัสสนาญาณ” คือ ญาณค้ำนั่งเห็นโทษ
- (๕) “นิพพิทานุปัสสนาญาณ” คือ ญาณค้ำนั่งเห็นด้วยความหน่าย
- (๖) “มูญฺจิตุกัมมตาญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้อันให้ใครจะพันไปเสีย
- (๗) “ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ” คือ ญาณอันพิจารณาทบทวนเพื่อจะหาทาง
- (๘) “สังขารูปেকขาญาณ” คือ ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร
- (๙) “ลัจจานุโลมิกญาณ” คือ ญาณเป็นไปโดยควรแก่การหยั่งรู้อริยตัจจ์

อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างระหว่าง “มหาวิปัสสนา ๑๘” กับ “วิปัสสนาญาณ ๘” นั้น คือ ผู้เจริญภาวนาต้อง ใช้ “มหาวิปัสสนา ๑๘” ในการพิจารณาธรรมที่ควรพิจารณาซึ่ง “อภิถุญญยธรรม-ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ควร รู้ยิ่ง” ดังนี้

“อภิถุญญยธรรม”

- (๑) “ขั้น ๕” = รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
- (๒) “อายตนะภายใน ๖-อินทรี ๖-สพายตนะ” = จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ
- (๓) “อายตนะภายนอก ๖-อารมณ ๖” = รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ
- (๔) “วิญญาณ ๖” = จักขุวิญญาณ โสตวิญาณ ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญาณ มโน วิญาณ
- (๕) “ผัสสะ ๖” = จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส
- (๖) “เวทนา ๖” = จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหา สัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา
- (๗) “สัญญา ๖” = รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา ธรรมสัญญา
- (๘) “เจตนา ๖” = รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา ธรรมสัญญาเจตนา
- (๙) “ตัณหา ๖” = รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา
- (๑๐) “วิตก ๖” = รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โผฏฐัพพวิตก ธรรมวิตก
- (๑๑) “วิจารณ์ ๖” = รูปวิจารณ์ สัททวิจารณ์ คันธวิจารณ์ รสวิจารณ์ โผฏฐัพพวิจารณ์ ธรรมวิจารณ์
- (๑๒) “ธาตุกัมมัญฐาน” = ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ วิญญาณธาตุ ปฐวี

กสิณ อาโปกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ นีลกสิณ ปิตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ อากา
สกสิณ วิญญานกสิณ

- (๑๓) “**อาการ ๓๒-ทวัตติงสาการ**” = ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม
หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้ น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด
เหงื่อ มันทัน น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร มันสมอง
- (๑๔) “**อายตนะ ๑๒**” = จักขวยตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ ฉานายตนะ คันธายตนะ
ชีวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ มนายตนะ ธรรมายตนะ
- (๑๕) “**ธาตุ ๑๘**” = จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญานธาตุ โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญานธาตุ ฉาน
ธาตุ คันธธาตุ ฉานวิญญานธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญานธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพ
ธาตุ กายวิญญานธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญานธาตุ
- (๑๖) “**อินทรีย์ ๒๒**” = จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฉานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์
ชีวจิตินทรีย์ อิตถินทรีย์ บุริสสินทรีย์ สุจินทรีย์ ทุกจินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์
อุเบกจินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อัญญัตถัญญัสสามิ
ตินทรีย์ [อินทรีย์ของผู้ปฏิบัติด้วยมสติการว่า เราจักรู้ธรรมที่ยังไม่รู้ อินทรีย์นี้เป็นชื่อของ
โสคาปัตติมรรคญาณ] อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ของผู้รู้จตุสัจธรรมด้วยมรรคนั้น อินทรีย์นี้เป็น
ชื่อของญาณในฐานะ ๖ คือ โสคาปัตติผลถึงอรหัตมรรคญาณ] อัญญาตาวิอินทรีย์ [อินทรีย์
ของพระชีนาสพผู้รู้จบแล้ว อินทรีย์นี้เป็นชื่อของอรหัตผลญาณ]
- (๑๗) “**ธาตุ ๓**” = กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ
- (๑๘) “**ภพ ๕**” = กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัตถุภพ อสัตถุภพ เนวสัตถุภวานาสัตถุภพ เอก
โวการภพ จตุโวการภพ ปญจโวการภพ
- (๑๙) “**ฌาน ๔**” = ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน
- (๒๐) “**อัปมัถญา ๔**” = เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ อุเบกขาเจโตวิมุตติ
- (๒๑) “**อรุปสมาบัติ ๔**” = อากาสนัญญาตสนสมาบัติ วิญญาณัญญาตสนสมาบัติ อา
ภิกขัญญาตสนสมาบัติ เนวสัตถุภวานาสัตถุญญาตสนสมาบัติ
- (๒๒) “**ปฏิจจนุปบาท ๑๒**” [อิทัปปัจจยตา-ปัจจยการ-ตถตา] = อวิชา สังขาร วิญญาณ นาม
รูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ **ขรา มรณะ**

สำหรับ “**วิปัสสนาญาณ ๕**” นั้น ผู้เจริญภาวนาต้องนำความรู้อันเป็นปัญญารู้แจ้งด้วย “**ญาณ-ปัญญาญาณ**”
ตามลำดับ จากข้อ ๑ – ข้อ ๑๖ ใน “**ญาณ ๑๖-โสฬสญาณ**” นั่นคือ วิปัสสนาจาก “**โลกียญาณ-โลกียปัญญา**”
จนถึง “**โลกุตตรญาณ-โลกุตตรปัญญา**” (มรรค ๔-มัคคญาณ-ผล ๔-ผลญาณ-อาสวกขญาณ) ดังนี้

“ญาณ ๑๖-โศภตญาณ”

- (๑) “นามรูปปริจเฉทญาณ” คือ ญาณกำหนดแยกนามรูป
- (๒) “ปัจจัยปริคคหญาณ” คือ ญาณกำหนดจับปัจจัยแห่งนามรูป
- (๓) “สัมมสนญาณ” คือ ญาณพิจารณานามรูปโดยไตรลักษณ์
- (๔) “อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ” คือ ญาณตามเห็นความเกิดและความดับแห่งนามรูป
- (๕) “กัณฺหาณุปัสสนาญาณ” คือ ญาณตามเห็นจำเพาะความดับเด่นขึ้นมา
- (๖) “ภยตูปัฏฺฐานญาณ” คือ ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
- (๗) “อาทีนวานุปัสสนาญาณ” คือ ญาณค้ำนั่งเห็นโทษ
- (๘) “นิพพิทานุปัสสนาญาณ” คือ ญาณค้ำนั่งเห็นด้วยความหน่าย
- (๙) “มูญฺยจิตฺตัมยตาญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้อันให้ใครจะพันไปเสีย
- (๑๐) “ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ” คือ ญาณอันพิจารณาทบทวนเพื่อจะหาทาง
- (๑๑) “สังขารุเปกขาญาณ” คือ ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร
- (๑๒) “สัจจานุโลมิกญาณ” คือ ญาณเป็นไปโดยควรแก่การหยั่งรู้อริยสัจ
- (๑๓) “โคตรภูญาณ” คือ ญาณครอบโคตร คือหัวต่อที่ข้ามพ้นภาวะปุถุชน
- (๑๔) “มคฺคญาณ” คือ ญาณในอริยมรรค
- (๑๕) “ผลญาณ” คือ ญาณในอริยผล
- (๑๖) “ปัจจเวกฺขณญาณ” คือ ญาณที่พิจารณาทบทวน

ข้อพึงระวังไม่ให้เกิดความสับสนหรือพันเพื่อนในการพิจารณาภาวนาธรรมทั้งหลาย คือ ความเข้าใจว่าธรรมอะไรใช้ในการพิจารณาอะไรที่ให้ผลออกมาเหมือนกัน คือ “การบรรลุถึงความตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ” ซึ่งเป็นการเข้าถึง “สัจภาวะแห่งอริยสัจ ๔” ด้วยกันทั้งหมด ถึงแม้จะมีแนวทางวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันก็ตาม แต่อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้มีบุญญาสนาบารมีแก่กล้า พอเจริญภาวนาด้วยญาณใน “ญาณ ๑๖-โศภตญาณ” นั้น ทำให้เกิด “ความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ” ที่เรียกว่า “วิชา ๓-ญาณ ๓” ได้ ซึ่งทำให้บรรลุความตรัสรู้ได้เร็ว ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) “นามรูปปริจเฉทญาณ” คือ ญาณกำหนดแยกนามรูป คือ รู้ว่าสิ่งทั้งหลายมีแต่รูปธรรมและนามธรรม และกำหนดแยกได้ว่า อะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม ซึ่งเป็นความรู้อันหมายถึงปัญญาในวิปัสสนาที่เรียกว่า “วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” ที่เกี่ยวกับ “ขั้น ๕” โดยตรง ได้แก่ ขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อันถือเป็นขั้นกำหนดทุกขสัจ นั่นเอง เมื่อจิตยกขึ้นสูง “จตุตถฌานจิต” ได้ ซึ่งประกอบด้วย “อุเบกขา-เอกัคคตาแห่งสมาธิ” จิตปราศจากนิรวณ นั่นคือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา อวิชชา อรติ อกุศลธรรมทั้งปวง ในขั้นตอนนี้จะมีกุศลธรรมแห่งจิตเกิดขึ้นในภูมิแห่งวิปัสสนาได้ ที่เรียกว่า “วิปัสสนูปกิเลส ๑๐” โดยเริ่มตั้งแต่ข้อ ๑-๔ ในญาณ ๑๖ นี้ เพราะจิตไม่สงบจริงแต่

หวั่นไหวไปกับภาวะที่ดีเลิศแห่งจิตที่ไม่เคยประสบมาก่อนในชีวิตจึง “หลงไหล-หวั่นไหว” สำคัญตนเองผิ
คิดว่าบรรลุธรรมวิเศษไปแล้ว ทั้งที่ไม่เป็นจริงตามที่คิดนั้น เรียกว่า “**สัมมุทัจจะ**” คือ ความฟุ้งซ่านด้วย
สำคัญผิดในธรรม ซึ่งเป็นภาวะจิตในภูมิแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐาน ฉะนั้น ผู้มีปัญญามากจึงไม่ยึดมั่นถือมั่นใน
“**วิปัสสนูปกิเลส ๑๐**” ดังกล่าวนี้ เพราะธรรมเหล่านี้สักว่าธรรม มีภาวะเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน ที่ตนต้อง
นำมาเป็นเครื่องมือในการเจริญวิปัสสนาเท่านั้นเอง ได้แก่

- (๑) โภกาส –แสงสว่าง
- (๒) ปีติ –ความอิ่มใจปลาบปลื้มเต็มไปทั้งตัว
- (๓) ญาณ –ความรู้ที่คมชัด
- (๔) ปัสสัทธิ –ความสงบเย็นกายใจ
- (๕) สุข –ความสุขล้ำชั้นทั่วทั้งตัวที่ประณีตอย่างยิ่ง
- (๖) อธิโมกษ์ –ศรัทธาแรงกล้าที่ทำให้ใจผ่องใสอย่างยิ่ง
- (๗) ปัสสาคะ –ความเพียรที่พอดี
- (๘) อุปัสฐาน –สติชัด
- (๙) อุเบกขา –ความวางจิตเป็นกลางที่ลงตัวสนิท
- (๑๐) นิกันติ –ความจิตใจพอใจ

อารมณ์แห่งกรรมฐานดังกล่าวนี้ จะเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่บรรลุ “**ปฐมฌาน**” [วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา] ซึ่ง
จิตยังไม่สิ้นไปด้วยอกุศลธรรมทั้งหลาย ที่เรียกว่า “**นิวรรณ์-นิวรรณ์อุปกิเลส**” แต่ในขั้นที่จิตบริสุทธิ์หมดจดจาก
นิวรรณ์ คือ “**จิตตถฌาน**” [อุเบกขา-เอกัคคตา] จิตจะประกอบด้วยคุณธรรมทั้ง ๑๐ ประการ ที่เรียกว่า
“**วิปัสสนูปกิเลส ๑๐**” เพราะจิตฟุ้งซ่านไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นจริง เกิดความวิปลาสไปเอง

“**วิปลาส ๔**” หมายถึง *ความรู้เห็นคลาดเคลื่อน ความรู้เข้าใจผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง* ฉะนั้น ความวิปลาส มี
๓ ระดับ ดังนี้

- (๑) “**สัญญาวิปลาส**” คือ สัญญาแห่งความทรงจำคลาดเคลื่อน หมายถึงผิดพลาดจากความเป็นจริง เช่น
คนตกใจเห็นเชือกเป็นงู
- (๒) “**จิตตวิปลาส**” คือ จิตในปัจจุบันคลาดเคลื่อน ความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง เช่น คนบ้าคิด
เอาหญ้าเป็นอาหาร
- (๓) “**ทัญญูวิปลาส**” คือ ทัญญูคลาดเคลื่อน ความเห็นผิดพลาดจากความเป็นจริง โดยเฉพาะเชื่อถือไป
ตามสัญญาวิปลาส หรือจิตตวิปลาสนั้น เช่น มีสัญญาวิปลาสเห็นเชือกเป็นงู แล้วเกิดทัญญูวิปลาส
เชื่อหรือลงความเห็นที่บริเวณนั้นมีงูชุม หรือมีจิตตวิปลาสว่าทุกสิ่งที่เกิดขึ้นต้องมีผู้สร้าง จึง
เกิดทัญญูวิปลาสว่า แผ่นดินไหวเพราะเทพเจ้าบันดาล

วิปัสสนา ๓ ระดับนี้ ที่เป็นพื้นฐาน เป็นไปใน ๔ ด้าน คือ “**บำเพ็ญขัน-สติแตก**” ได้แก่

(๑) วิปัสสนาในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง

(๒) วิปัสสนาในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าสุข

(๓) วิปัสสนาในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าตัวตน

(๔) วิปัสสนาในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม

ฉะนั้น เมื่อจิตไม่ฟุ้งซ่านไปตามวิปัสสนูปกิเลสตัวใดตัวหนึ่ง จิตนั้นต้องทรงสภาพดำรงสภาพตั้งมั่นเป็นสมาธิด้วย “**อุเบกขา-ฌานูปেকขา**” [พระอนาคามี-พระอรหันต์] ทำให้ “**สติ**” เกิดบริสุทธิ์ คมชัด [อุปปิฎฐาน] และ “**สัมปชัญญะ**” แก่กล้าเป็นปัญญารู้ออบ คือ “**ญาณ**” นั่นคือ มีศรัทธาที่เป็น “**อธิโมกข์**” แต่ให้ความเป็นจริงนั้น คือ “**ภาวะที่เป็นจริงในวิปัสสนูปกิเลส ๑๐**” นั่นเอง โดยเฉพาะ “**ญาณ-ความรู้ที่คมชัด**” ทำให้เกิด “**วิชา ๓-ญาณ ๓**” หมายถึง “**ความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ**” ที่เรียกว่า “**ปุพเพนิวาसानุสสติญาณ**” (ข้อ ๑ ในวิชา ๓) คือ ญาณเป็นเหตุระลึกขันธ์ที่อาศัยอยู่ในก่อนได้ นั่นคือ “**ระลึกชาติได้**” คือ ปริชาหยั่งรู้เรื่องราวในอดีตหลายภพหลายชาติของตนเองจนรวมถึงของผู้อื่นได้ด้วย ซึ่งเป็นความสามารถทางปัญญาที่หวนระลึกถึงเรื่องราวในอดีตได้

(๒) “**ปัจจัยปริคคหญาณ**” คือ ญาณกำหนดจับปัจจัยแห่งนามรูป คือรู้ว่า รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กัน อาศัยกัน โดยรู้ตามแนว “**ปฏิจจสมุปบาท ๑๒**” [อิทัปปัจจยตา-ปัจจยตา-ตตตยา] และ “**ปฏิจจสมุปปັນนธรรม ๖**” ได้แก่ “**อัทธา ๓-สังขป ๔-สนธิ ๓-วิภูฏะ ๓-อาการ ๒๐-มุล ๒**” รวมทั้งตามแนว “**กถแห่งกรรม**” [รวมทั้ง “**กัมมัสสกตาปัญญา-กัมมัสสกตาญาณ**” คือ ความรู้ถึงภาวะที่สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว จัดเป็นปัญญาที่ถูกต้องในระดับสามัญ แต่ยังไม่เป็น “**อธิปัญญา**” และเป็น “**โลกียสัมมาทิฏฐิ**”] ภาวะจิตที่พัฒนาถึง “**จตุตถฌาน-อุเบกขา และ เอกัคคตาแห่งสมาธิ**” ย่อมเป็นสมุฏฐานให้เกิด “**ความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ**” คือ “**วิชา ๓-ญาณ ๓**” ในคราวเดียวกันกับ “**ปัจจัยปริคคหญาณ-กังขาวิตรณญาณ-ธัมมัญญิตติญาณ**” ที่เรียกว่า “**จตุปปาตญาณ-ทิพพจักขุญาณ**” (ข้อ ๒ ในวิชา ๓) คือ ญาณกำหนดรู้จุดและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย ที่เรียกอีกอย่างว่า “**กัมมัสสกตาปัญญา-กัมมัสสกตาญาณ**”

อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่ข้อ ๓ จนถึง ข้อ ๑๖ ในญาณ ๑๖ นี้ ถือเป็นขั้นตอนก้าวสู่ “**อัสวักขยญาณ**” คือ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ นั่นคือ “**ความตรัสรู้-สัมโพธิ**” ซึ่งจะเกิดต่อจาก “**ปัจจเวกขณญาณ**” (ข้อ ๑๖ ในญาณ ๑๖) คือ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน นั่นคือ สำนวรู้มรรคผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลืออยู่ และนิพพาน เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ จัดเป็น “**สัมมาญาณ**” คือ รู้ชอบ ได้แก่ **ผลญาณ** และ **ปัจจเวกขณญาณ** ทั้ง ๑๕ ประเภท ที่เรียกอีก

อย่างไรว่า “ญาณทัสสนะอันมีปรีวัฏฏ์ ๓” ซึ่งเกิดจาก “ญาณ ๓” คือ ความหยั่งรู้ ปรีชาหยั่งรู้ [สัจจญาณ-หยั่งรู้
สังจะ ๑ กิจจญาณ-หยั่งรู้กิจ ๑ กตญาณ-หยั่งรู้การอันทำแล้ว ๑] ที่ดำเนินใน “กิจในอริยสังข์ ๔” [ปริญาณ-
การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข์ ๑ ปหานะ-การละ เป็นกิจในสมุทัย ๑ สัจฉิกิริยา-การทำให้แจ้ง เป็นกิจในนิโรธ
๑ ภาวนา-การเจริญ เป็นกิจในมรรค ๑] คำว่า “ปรีวัฏฏ์-วนรอบ ๓” นี้ เป็นไปในอริยสังข์ทั้ง ๔ รวมเป็น ๑๒
ญาณทัสสนะนั้น จึงได้ชื่อว่า “มีอาการ ๑๒” พระผู้มีพระภาคทรงมีญาณทัสสนะตามเป็นจริงในอริยสังข์ ๔
ครบวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ [ติปรีวัฏฏ์ ทวารทสาการ ฆถาญต ญาณทสฺสน] อย่างนี้แล้ว จึงปฏิญาณพระองค์ได้
ว่าทรงบรรลु “อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ” แล้ว คือ “ปัญญาตรัสรู้เอง โดยชอบอันเยี่ยม”

เพราะฉะนั้น “อาสวักขยญาณ” (ข้อ ๓ ในญาณ ๓ หรือวิชา ๓ ข้อ ๖ ในอภิญา ๖ ข้อ ๘ ในวิชา ๘ และ
ข้อ ๑๐ ในทศพลญาณ) จึงเป็นความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย
นั่นคือ “ความตรัสรู้” เป็นความรู้ที่พระพุทธเจ้าได้ในยามสุดท้ายแห่งราตรีวันตรัสรู้ นั่นเอง นอกจากนี้ ควร
ทราบถึง “อาสวักขยญาณด้วยอาการ ๖๔” คือ ด้วยอาการแห่งอินทรีย์ทั้ง ๓ อย่างละ ๘ ในมรรคผลหนึ่งๆ ทั้ง
๘ ในมรรคผลละ ๘ ละ ๘ จึงรวมเป็น ๖๔ คำว่า “อินทรีย์ ๓” (ข้อ ๒๐-๒๒ ในอินทรีย์ ๒๒) ประกอบด้วย
(๑) “อัญญาตัญญุสสามิตินทรีย์” คือ อินทรีย์แห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้ ได้แก่ โส
ตาทัตตมคฺคญาณ ๑ (๒) “อัญญินทรีย์” คือ อินทรีย์ คือ อัญญา หรือ ปัญญาอันรู้ทั่วถึง ได้แก่ “ญาณ ๖ ใน
ท่ามกลาง” คือ โสตาทัตตผลญาณ ๑ สกทาคามิมคฺคญาณ ๑ สกทาคามิผลญาณ ๑ อนาคามิมคฺคญาณ ๑
อนาคามิผลญาณ ๑ อรหัตตมคฺคญาณ ๑ และ (๓) “อัญญาตาวิณทรีย์” คือ อินทรีย์แห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว
กล่าวคือ “ปัญญาของพระอรหันต์” ได้แก่ อรหัตตผลญาณ ๑ ซึ่งปัญญาที่เกิดขึ้นในขั้นนี้ มีนัยตรงกับ คำว่า
“วลีภาวตา ปญญา” หมายถึง “ปัญญาคือความเป็นผู้มีความชำนาญ” หมายถึง ปัญญาอันเป็นไปแล้วโดย
ความเป็นผู้มีความชำนาญ ปัญญาอันเป็นไปแล้วโดยความเป็น “ผู้มีความชำนาญแห่งอัญญาตาวิณทรีย์” ด้วย
อาการ ๘ ด้วยสามารถแห่งอินทรีย์ ๘ ในอรหัตผล เพราะความสำเร็จผลนั้น ด้วยสามารถแห่งการสำเร็จเหตุ
แม้เพราะความไม่มีในขณะแห่งอรหัตมรรค เพราะฉะนั้น คำว่า “อาสวักขยญาณ” หมายถึง ญาณในความ
สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ตามนัยว่า “อรหัตมรรคญาณอันกระทำความสำเร็จความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายอันตนฆ่า
เสียแล้ว”

ด้วยเหตุนี้ “สมาธิ” [ฌาน] จึงเป็นก้าวแรกในธรรมเบื้องต้นแห่งการเจริญภาวนาที่ต่อจากปริสฺฐทิสฺสิด ที่จะก้าว
ไปสู่ปัญญาอันยิ่ง คือ “วิปัสสนา” [ญาณ] บุคคลผู้มากด้วยความเพียรชอบหมั่นประกอบความเพียรในกุศล
ธรรมโดยไม่ระย่อ มีสติที่บริสุทธิ์คมชัด มีสัมปชัญญะที่แก่กล้าด้วยความเลื่อมใสศรัทธา ด้วยความเชื่อใน
ธรรมอย่างมีเหตุผล ด้วยสมาธิที่บริสุทธิ์เบิกบานใจ ว่างแจ่มใส ปราศจากนิเวรณ เป็นผู้มากด้วยความสว่าง
แห่งปัญญาหยั่งรู้ด้วยญาณ ด้วยความบริสุทธิ์หมดจดแห่งยถาภูตญาณทัสสนะในทางโลกุตตระ ส่วนในทาง
โลกียะนั้น ย่อมเป็นผู้มากด้วยอำนาจแห่งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่ขัดแย้งกัน แต่เป็น “เอกภาพแห่ง

ญาณทัสสนวิสุทธิ [มัคคญาณ] เกิดเป็น “สมาธิในโลกุตตรมรรค” [มรรคสมาธิ] อันเป็นบาทฐานพื้นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดความเห็นชอบโดยธรรม คือ “**สัมมาทิฐิ**” ทั้งใน โลกียะและโลกุตระ และย่อมเกิด “**สัทธา ๔**” คือ ความเชื่ออย่างมีเหตุผล ได้แก่ (๑) “**อาคมณสัทธา**” คือ ความเชื่อความมั่นใจของพระโพธิสัตว์ อันสืบมาจากการบำเพ็ญสังฆบารมี (๒) “**อริคมสัทธา**” คือ ความเชื่อมั่นของพระอริยบุคคล ซึ่งเกิดจากการเข้าถึงด้วยการบรรลุธรรมเป็นประจักษ์ (๓) “**โอกัปปนสัทธา**” คือ ความเชื่อหนักแน่นสนิทแน่วเมื่อได้ปฏิบัติก้าวหน้าไปในการเห็นความจริง และ (๔) “**ปสาทสัทธา**” คือ ความเชื่อที่เป็นเพียงความเลื่อมใสจากการได้ยินได้ฟัง ฉะนั้น บุคคลดังกล่าวนี้ ย่อมเป็นผู้มีกุศลจิตในสุคติแห่งภูมิทั้ง ๓ คือ “**กามาวจรภูมิ-รูปาวจรภูมิ-อรุปาวจรภูมิ**” เป็นผู้มีปัญญาเหนือกิเลสที่จะพัฒนากระบวนการเรียนรู้ทางโลก คือ มีอำนาจเหนืออิทธิพลของความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ที่เรียกว่า “**ไฮทัช –High Touch**” นั่นคือ ไม่เป็น “**ทาสเทคโนโลยี**” แต่เป็น “**นายเทคโนโลยี**” ซึ่งปูลุชนทั่วไปไม่ค่อยรู้เท่าทัน “**ความก้าวหน้าทางวิทยาการความรู้สมัยใหม่**” อันเป็นผลพวงพลอยได้จาก “**ความก้าวหน้าทางปัญญา**” ซึ่งเป็น “**โลกียปัญญา-ปัญญาสามัญ**” โดยเป็นผู้มากด้วยปัญญาที่ใช้เทคโนโลยีอย่างรู้เท่าทันถึงเหตุและผลที่จะเกิดขึ้นในกาลทั้ง ๓ เพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาปัญญาหรือทักษะการเรียนรู้ของตนอย่างถูกต้องโดยธรรม “**ไม่ทำวิปฏิสาร**” อันเป็นความเดือดร้อนให้กับตนเองหรือผู้อื่นไม่ว่าทางกายหรือทางใจก็ตาม คือ ผู้มากพร้อมด้วย “**สัมมาสังกัปปะ**” ได้แก่ ความเสียสละเอื้อเพื่อต่อผู้อื่น ๑ ความไม่คิดประทุษร้ายผู้อื่น ๑ และความไม่เบียดเบียนผู้อื่น ๑ ด้วย “**การเจริญเมตตาธรรมแห่งสัตบุรุษ**” ย่อมประพุดิตตนเป็น “**กัลยาณปูลุชน**” อย่างแท้จริง “**ปูลุชนผู้มีคุณธรรมสูง**” โดยเฉพาะเป็นผู้รู้จักประมาณตนได้เหมาะสมในสถานการณ์ต่างๆ มีความรู้และความประพุดิตงดงาม น่าเลื่อมใสศรัทธาในหมูชนคนะ ทั้งหมดนี้ เป็นผลพวงที่เกิดจากการเจริญสมาธิภาวนาที่สัมปยุตต์ด้วย “**โพธิปักขิยธรรม ๓๗**” ได้แก่ สติปัญฐาน ๔-สัมมปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทรีย์ ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมืองค์ ๘ ที่เรียกว่า “**สมาธิภาวนาญาณ-สมาธิภาวนาปัญญา**” อันเป็นอารมณ์แห่งข้อประพุดิตปฏิบัติของอริยบุคคลทั้งหลายพึงกระทำให้มากเป็นนิตย์อย่างสืบเนื่องกัน.

